DOI: 10.33498/louu-2026-03-054

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Вікторія Рєзнікова

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
завідувачка кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
Researcher ID: O-4799-2018
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0149-0710
reznikova.vv78@gmail.com

УДК 346.9

ДОКТРИНА ДИСПОЗИТИВНОСТІ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: РЕКОНЦЕПЦІЯ В УМОВАХ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження доктрини диспозитивності в господарському процесі крізь призму сучасних публічно-правових трансформацій судочинства. Виходячи з класичної концепції диспозитивності як принципу, що забезпечує автономію сторін у розпорядженні матеріальними та процесуальними правами, проаналізовано еволюцію її змісту в умовах зростання публічного елементу в господарському судочинстві. Показано, що традиційна модель диспозитивності, побудована на домінуванні процесуальної ініціативи сторін і відносно пасивній ролі суду, поступово трансформується під впливом сучасних тенденцій розвитку процесуального права, серед яких – посилення принципу ефективності правосуддя, розширення дискреційних повноважень суду, впровадження механізмів процесуального менеджменту та підвищення ролі публічних інтересів у господарському судочинстві.

У статті обґрунтовується, що зазначені трансформації зумовлюють переосмислення змісту диспозитивності як принципу господарського процесу та формування її нової доктринальної моделі, що поєднує автономію сторін із активною процесуальною роллю суду. У цьому контексті обґрунтовується концепція так званої керованої процесуальної автономії сторін (managed party autonomy), яка передбачає реалізацію сторонами своїх процесуальних прав у межах судового управління процесом. Особливу увагу приділено аналізу співвідношення диспозитивності з принципами ефективності судового розгляду, процесуальної економії, пропорційності та справедливого судового розгляду.

Сформульовано висновок про необхідність реконцепції доктрини диспозитивності в господарському процесі. Запропоновано розглядати диспозитивність не лише як гарантію автономії сторін у процесі, а як збалансований механізм взаємодії приватноправових інтересів учасників спору та публічно-правових завдань правосуддя. Обґрунтовано, що сучасна модель диспозитивності має ґрунтуватися на поєднанні процесуальної свободи сторін із активною організаційною та процесуально-керівною роллю суду, спрямованою на забезпечення ефективного, справедливого та своєчасного вирішення господарських спорів. Обґрунтовано, що подальший розвиток доктрини господарського процесуального права у частині реалізації принципу диспозитивності має відбуватися не шляхом ревізії його засадничого значення, а

© Вікторія Рєзнікова, 2026

шляхом уточнення його змісту, функцій і меж у нових умовах правового регулювання економічного обороту, а також визначено перспективні напрями такого розвитку.

Ключові слова: господарський процес; господарське судочинство; основні засади (принципи) господарського судочинства; диспозитивність; принцип диспозитивності; доктрина диспозитивності; публічно-правові трансформації; приватні та публічні інтереси; баланс інтересів; диспозитивність у справах про банкрутства.

Однією з фундаментальних засад господарського судочинства традиційно визнається принцип диспозитивності, який визначає характер взаємодії сторін і суду у процесі вирішення господарських спорів. Диспозитивність, як прийнято вважати, означає процесуальну автономію учасників справи щодо ініціювання судового провадження, визначення предмета та підстав позову, розпорядження матеріальними і процесуальними правами, а також можливість завершення спору шляхом відмови від позову, визнання позову або укладення мирової угоди. Такий "класичний" підхід кореспондує із нормативною моделлю, закріпленою у ст. 14 Господарського процесуального кодексу України[1] (далі – ГПК України), відповідно до якої суд розглядає справи лише за зверненням особи, у межах заявлених вимог та на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених законом випадках. Водночас сучасна модель господарського процесуального права демонструє тенденцію до переосмислення класичного змісту диспозитивності. Уже чинна редакція ГПК України поряд із диспозитивністю закріплює принцип пропорційності, який передбачає забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами в господарському судочинстві. Це свідчить про те, що диспозитивність більше не може розглядатися як абсолютна процесуальна свобода сторін, оскільки її реалізація обмежується необхідністю забезпечення законності, захисту прав інших осіб та дотримання публічного інтересу.

Актуальність цього дослідження зумовлена глибокими трансформаціями економіко-правового середовища, які істотно впливають на природу господарського судочинства. Насамперед ідеться про посилення публічно-правового елементу у сфері господарських відносин. Сучасний економічний оборот дедалі інтенсивніше перебуває під впливом публічних регуляторних механізмів, зокрема правового режиму воєнного стану, санкційної політики держави, спеціального режиму управління державним майном, а також процедур неплатоспроможності, що мають колективний характер і спрямовані на захист інтересів широкого кола кредиторів. Закон України "Про правовий режим воєнного стану"[2] визначає особливий режим функціонування органів державної влади, підприємств, установ та організацій в умовах

[1] Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 27.03.2026).

[2] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII (дата звернення 27.03.2026).

воєнного стану, тоді як Закон України "Про санкції"[3] передбачає застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів для захисту національних інтересів і безпеки держави. Своєю чергою Кодекс України з процедур банкрутства[4] (далі – КУзПБ) встановлює складну систему колективного захисту прав кредиторів, що об'єктивно обмежує автономію окремих учасників провадження у справі про банкрутство. У таких умовах господарський спір дедалі рідше може розглядатися виключно як приватноправовий конфлікт між рівними суб'єктами господарювання. Його результат здатний впливати не лише на інтереси сторін, а й на стабільність економічного обороту, функціонування стратегічних підприємств, захист прав кредиторів, а інколи – на економічну безпеку держави. Це зумовлює необхідність переосмислення меж диспозитивності як базового принципу господарського процесуального права.

Проблематика диспозитивності в судовому процесі традиційно перебуває у центрі уваги процесуальної доктрини. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили науковці, серед яких: В. Щербина[5], В. Рєзнікова[6], Р. Гентош[7], О. Малєєва[8], С. Шевчук[9], А. Боровик[10], В. Кройтор[11] та ін. У їхніх працях диспозитивність аналізується як основна засада (принцип) судочинства, що забезпечує реалізацію приватної автономії сторін і процесуальну ініціативу учасників спору. Водночас у сучасній доктрині господарського права дедалі частіше звертається увага на співвідношення приватних і публічних інтересів у сфері господарських відносин. Зокрема, В. Щербина наголошує на необхідності врахування публічного інтересу у правовому регулюванні господарської діяльності, оскільки господарське право за своєю природою поєднує приватноправові та публічно-правові елементи[12].

Попри значну кількість досліджень, присвячених принципу диспозитивності, більшість із них здійснено за домінування класичної приватноправової моделі господарського спору. Натомість питання трансформації диспозитивності в умовах посилення публічно-правового регулювання

[3] Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 р. № 1644-VII (дата звернення 27.03.2026).

[4] Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII (дата звернення 27.03.2026).

[5] В Щербина, 'Публічні й приватні інтереси в господарських відносинах' [2014] 13 Підприємництво, господарство і право 28–31.

[6] В Рєзнікова, В Щербина, 'Сучасні тенденції розвитку господарського процесу України' [2017] 9 Право України 9–27.

[7] Р Гентош, 'Диспозитивність – міжгалузевий принцип процесуального права' [2018] 52(1) Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право 13–16.

[8] О Малєєва, 'Принцип диспозитивності в господарському процесі' [2016] 2(15) Слово Національної школи суддів України 97–106.

[9] С Шевчук, 'Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс' [2023] 1 Науковий вісник публічного та приватного права 196–200 https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.34.

[10] А Боровик, С Шевчук, *Застосування принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві з метою реалізації права на справедливий суд* (Юридика 2023) 184.

[11] В Кройтор, *Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики* (Право 2020) 672.

[12] Щербина (н 5) 28–31.

pravoua.com.ua

економічних відносин, а також її співвідношення з принципом пропорційності та категорією публічного інтересу в господарському судочинстві залишаються недостатньо дослідженими. Особливо це стосується періоду воєнного стану та сучасних економіко-правових трансформацій, які істотно змінюють характер господарських правовідносин і впливають на механізм судового захисту прав учасників економічного обороту.

Тож у науці господарського процесуального права постає комплексна теоретична проблема, що потребує з'ясування: чи зберігає диспозитивність статус системотвірного принципу господарського процесу, чи вона трансформується у складнішу модель процесуального регулювання, в якій автономія сторін співіснує з імперативними вимогами публічного інтересу.

Метою цього дослідження є теоретико-правове обґрунтування реконцепції доктрини диспозитивності у господарському процесі України в умовах сучасних публічно-правових трансформацій економічних відносин, а також визначення меж реалізації процесуальної автономії учасників справи у господарському судочинстві з урахуванням необхідності забезпечення балансу приватних і публічних інтересів. Досягнення зазначеної мети зумовлює необхідність розв'язання таких взаємозв'язаних наукових завдань: з'ясувати теоретичну природу принципу диспозитивності в господарському процесуальному праві та визначити його місце в системі засад господарського судочинства відповідно до положень ГПК України; дослідити вплив публічно-правових трансформацій економічного середовища (воєнний стан, санкційна політика, особливості правового режиму державної власності, колективний характер процедур неплатоспроможності тощо) на реалізацію диспозитивності в господарському судочинстві; визначити співвідношення принципу диспозитивності з принципом пропорційності, закріпленим у ГПК України, та розкрити роль публічного інтересу у формуванні меж процесуальної автономії сторін; сформулювати теоретичну модель трансформації диспозитивності у сучасному господарському процесі, яка враховує складну (комплексну) природу господарського судочинства та необхідність забезпечення балансу між приватною автономією сторін і вимогами публічного інтересу; обґрунтувати напрями подальшого розвитку доктрини господарського процесуального права, спрямовані на удосконалення механізму реалізації диспозитивності у господарському судочинстві в умовах сучасних економіко-правових трансформацій. У сукупності реалізація зазначених завдань дає змогу сформувати цілісне теоретичне бачення сучасної ролі диспозитивності в господарському процесі та визначити її місце у структурі принципів господарського судочинства в умовах посилення публічно-правового впливу на економічний оборот.

Диспозитивність у господарському процесі:
класична доктринальна модель та її нормативні межі

Суть класичної доктринальної моделі диспозитивності полягає в тому, що *диспозитивність* розглядається як *основоположна засада (принцип) господарського судочинства, відповідно до якої ініціатива виникнення, визначення меж і припинення судового розгляду належить учасникам справи як носіям матеріально-правового інтересу, а суд здійснює правосуддя лише в межах заявлених вимог і на підставі процесуальних дій сторін, забезпечуючи реалізацію їхнього права вільно розпоряджатися предметом спору, позовними вимогами та належними їм процесуальними правами у встановлених законом межах*[13]. У межах класичної доктринальної моделі диспозитивність охоплює сукупність взаємопов'язаних елементів: 1) *процесуальну ініціативу сторін,* яка полягає в тому, що господарський процес виникає лише за зверненням заінтересованої особи до суду за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу; 2) *визначення меж судового розгляду учасниками справи,* що означає право позивача самостійно визначати предмет і підстави позову, обсяг позовних вимог, а також змінювати їх у передбачених законом межах; 3) *розпорядження сторонами матеріально-правовими та процесуальними правами,* зокрема шляхом відмови від позову, визнання позову, зміни позовних вимог, укладення мирової угоди чи використання інших передбачених законом процесуальних засобів припинення спору; 4) *обмеженість судової ініціативи,* що означає, що суд не вправі виходити за межі заявлених позовних вимог і не може самостійно змінювати предмет або підстави позову, замінюючи волевиявлення сторін власною процесуальною ініціативою. Відтак у класичній традиційній моделі диспозитивність виражає процесуальну форму реалізації приватної автономії суб'єктів господарських правовідносин у судовому порядку, у межах якої саме сторони визначають існування, зміст і межі господарського спору, тоді як суд забезпечує законність і справедливість його вирішення, діючи в межах процесуальної волі учасників справи. Диспозитивність у господарському процесі відображає приватноправову природу господарського спору і виступає процесуальним проявом принципу автономії волі суб'єктів господарювання, трансформованого у сферу судового захисту прав та інтересів у господарських правовідносинах.

Нормативне закріплення принципу диспозитивності міститься у ГПК України. Відповідно до ст. 14 ГПК України суд розглядає справи не інакше, як за зверненням особи, у межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених законом випадках. Ця норма фіксує фундаментальну процесуальну ідею диспозитивності – визначальну роль учасників справи у формуванні предмета та

[13] Гентош (н 7) 13–16; Малєєва (н 8) 97–106; Шевчук (н 9) 196–200; Боровик, Шевчук (н 10) 184 та ін.

pravoua.com.ua

меж судового розгляду. Конкретизація зазначеного принципу здійснюється у ст. 46 ГПК України, яка передбачає право позивача відмовитися від позову, змінити предмет або підставу позову, збільшити чи зменшити розмір позовних вимог, а відповідача – визнати позов. Сукупність цих повноважень формує нормативну модель, відповідно до якої саме сторони визначають параметри судового розгляду, а суд здійснює правосуддя у межах процесуальної волі учасників справи. Водночас аналіз чинного процесуального законодавства свідчить, що диспозитивність у господарському процесі не має характеру абсолютної процесуальної свободи сторін. Законодавча конструкція господарського судочинства передбачає низку процесуальних механізмів, спрямованих на забезпечення законності судового розгляду та запобігання зловживанню процесуальними правами. Насамперед ідеться про встановлений ст. 43 ГПК України обов'язок учасників справи добросовісно користуватися процесуальними правами та відповідний обов'язок суду вживати заходів для запобігання їх зловживанню. Зазначене положення фактично окреслює функціональні межі диспозитивності, оскільки реалізація процесуальної автономії сторін не може суперечити завданню господарського судочинства – справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенню спору. Додатково процесуальний закон передбачає механізми судового контролю за здійсненням сторонами розпорядчих процесуальних прав. Так, суд зобов'язаний перевіряти правомірність визнання позову і відмовляє у прийнятті такого визнання, якщо воно суперечить закону або порушує права чи охоронювані законом інтереси інших осіб. Аналогічний підхід застосовується до мирових угод: відповідно до ст. 192 ГПК України суд затверджує мирову угоду лише за умови, що її умови не суперечать закону та не порушують прав або інтересів інших осіб; у протилежному випадку суд відмовляє у її затвердженні.

Отже, навіть у межах класичної моделі господарського процесу диспозитивність функціонує не як безумовна процесуальна свобода сторін, а як процесуальна автономія, реалізація якої підлягає інституційному контролю суду з точки зору законності та допустимості її наслідків. Це означає, що предметом судового захисту в господарському процесі виступає не лише суб'єктивна воля сторін щодо розпорядження належними їм матеріальними чи процесуальними правами, а й правомірність юридичних наслідків таких процесуальних дій. У цьому контексті диспозитивність доцільно розглядати як елемент системи засад господарського судочинства, зміст якого визначається у взаємодії з іншими процесуальними принципами. Системний аналіз положень ГПК України свідчить, що реалізація диспозитивності структурно пов'язана з принципами змагальності (ст. 13), добросовісності процесуальної поведінки (ст. 43) та пропорційності (ст. 15), які разом формують комплексну модель процесуального регулювання. Зокрема, принцип змагальності забезпечує процесуальну рівність сторін у доведенні своїх ви-

мог і заперечень, тоді як принцип пропорційності зобов'язує суд забезпечувати розумний баланс між приватними і публічними інтересами під час здійснення судочинства. У поєднанні з вимогою добросовісного користування процесуальними правами ці засади обмежують можливість довільної реалізації диспозитивних повноважень і водночас визначають межі судового втручання у процесуальну автономію сторін.

Тож диспозитивність у господарському процесі реалізується як модель інституційно керованої процесуальної автономії. У межах цієї моделі учасники справи відіграють провідну роль у визначенні предмета та меж судового розгляду – шляхом визначення предмета і підстав позову, зміни позовних вимог, відмови від позову, визнання позову або укладення мирової угоди. Водночас реалізація цих розпорядчих повноважень не є безумовною і підлягає перевірці судом з точки зору відповідності закону, дотримання прав інших осіб і недопущення зловживання процесуальними правами. Відповідна нормативна конструкція відображає реальний зміст диспозитивності в чинному господарському процесуальному праві: процесуальна автономія сторін поєднується з інституційною відповідальністю суду за забезпечення законності судового розгляду. Такий баланс має принципове значення для розуміння сучасної природи господарського процесу, оскільки свідчить, що диспозитивність уже на рівні позитивного права функціонує як обмежена правовим порядком форма процесуальної свободи.

Саме ця особливість створює передумови для подальшого розвитку доктрини диспозитивності. У сучасних умовах ускладнення структури господарських правовідносин, колективізації економічних інтересів (зокрема у процедурах неплатоспроможності відповідно до КУзПБ) та посилення значення публічного інтересу у сфері економічного обороту диспозитивність набуває нового змісту. За цих умов вона вже не може тлумачитися виключно як прояв приватної автономії сторін, а постає як складний процесуальний інститут, функціонування якого визначається балансом між процесуальною свободою учасників справи та обов'язком суду забезпечувати законність економічного правопорядку. Такий підхід обґрунтовує необхідність подальшого доктринального переосмислення диспозитивності в господарському процесі та формування її сучасної концепції з урахуванням трансформації співвідношення приватних і публічних інтересів у сфері господарської діяльності.

Принцип диспозитивності крізь призму практики Європейського суду з прав людини та сучасних європейських процесуальних підходів

У європейській правовій традиції принцип диспозитивності розглядається як один із фундаментальних елементів процесуальної автономії сторін у судовому провадженні. Його зміст полягає у визнанні за учасниками спору права самостійно визначати предмет і межі судового розгляду, ініціювати

pravoua.com.ua

судовий захист своїх прав, формувати доказову базу та розпоряджатися матеріальними і процесуальними правами в межах судового процесу. Водночас у сучасному європейському праворозумінні диспозитивність не має характеру абсолютної процесуальної свободи сторін, а функціонує в межах ширшої системи гарантій справедливого судового розгляду, сформованої у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Правова природа диспозитивності у європейському процесуальному праві безпосередньо пов'язана з тлумаченням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[14] (далі – Конвенції), яка гарантує кожній особі право на справедливий суд. У практиці ЄСПЛ зміст цього права розкривається через систему взаємопов'язаних процесуальних гарантій, зокрема принцип змагальності, принцип рівності сторін (equality of arms), право бути почутим судом та право ефективного доступу до суду. Саме сукупність цих елементів формує європейський стандарт справедливого судового розгляду, у межах якого реалізується процесуальна автономія учасників провадження. ЄСПЛ безпосередньо не використовує категорію "диспозитивність" як самостійний процесуальний принцип. Водночас зміст цього інституту фактично випливає з доктрини змагальності та рівності сторін, що розвинута у практиці ЄСПЛ. Зокрема, у справі *Delcourt v. Belgium*[15] ЄСПЛ наголосив, що в демократичному суспільстві право на справедливий суд займає настільки фундаментальне місце, що будь-яке його обмежене тлумачення було б несумісним із цілями Конвенції. Такий підхід підкреслює необхідність забезпечення реальної можливості сторін впливати на перебіг судового розгляду та представляти свої аргументи у процесі. Ключове значення для формування європейського розуміння диспозитивності має також справа *Golder v. the United Kingdom*[16], у якій ЄСПЛ уперше сформулював доктрину права доступу до суду як складової ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ зазначив, що право на справедливий суд було б ілюзорним, якби особа не мала реальної можливості звернутися до суду для захисту своїх прав. У цьому контексті доступ до суду виступає передумовою реалізації процесуальної автономії сторін, оскільки саме можливість ініціювати судове провадження створює підґрунтя для подальшого здійснення розпорядчих процесуальних прав. Подальший розвиток цієї доктрини відбувся у справі *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands,* де ЄСПЛ сформулював класичне визначення принципу рівності сторін, відповідно до якого кожній стороні має бути надано 'розумну можливість представити свою справу за умов, які не ставлять її у суттєво невигідне становище порівняно з процесуальним опо-

[14] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.03.2026).
[15] Delcourt v. Belgium, no. 2689/65, 17.01.1970 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467> (accessed 27.03.2026).
[16] Golder v. the United Kingdom, no. 4451/70, 21.02.1975 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496> (accessed 27.03.2026).

нентом'[17]. Така позиція безпосередньо відображає зміст диспозитивності як права сторін активно формувати свою процесуальну позицію, представляти докази та аргументи, а також брати участь у доказовому процесі на рівних умовах. Важливе значення для розуміння процесуальної автономії сторін має також рішення у справі *Kress v. France*[18], у якому ЄСПЛ підкреслив, що справедливий судовий розгляд передбачає можливість сторін ознайомлюватися з усіма матеріалами справи та висловлювати свою позицію щодо них. Аналогічну правову позицію ЄСПЛ сформулював у справі *De Geouffre de la Pradelle v. France*[19], де було наголошено, що доступ до суду має бути не лише формально гарантованим, а й практично ефективним. Додатково ЄСПЛ у справі *Steel and Morris v. the United Kingdom*[20] підкреслив, що принцип рівності сторін передбачає забезпечення сторонам реальної можливості ефективно представляти свої інтереси у процесі, включаючи доступ до необхідних процесуальних інструментів для захисту своїх прав. У сукупності ці правові позиції формують у практиці ЄСПЛ концепцію ефективної участі сторін у судовому розгляді, яка є ключовим елементом права на справедливий суд[21]. Отже, у європейській судовій практиці диспозитивність постає не як ізольований процесуальний принцип, а як складова ширшої системи гарантій справедливого судового розгляду, що забезпечують активну участь сторін у формуванні предмета та перебігу судового процесу. Саме через гарантії змагальності, рівності сторін, права доступу до суду та права бути почутим реалізується процесуальна автономія учасників провадження, яка у континентальній процесуальній доктрині традиційно позначається категорією диспозитивності.

Водночас аналіз практики ЄСПЛ свідчить про еволюцію розуміння процесуальної автономії сторін. Якщо у класичній процесуальній моделі диспозитивність розглядалася передусім як прояв приватної автономії учасників спору, то сучасна європейська юриспруденція дедалі більше підкреслює необхідність поєднання процесуальної свободи сторін із обов'язком суду забезпечувати справедливість судового розгляду. У цьому контексті ЄСПЛ виходить із того, що національні суди повинні не лише гарантувати формальну процесуальну рівність сторін, а й забезпечувати ефективний баланс між інтересами учасників процесу та публічними інтересами правосуддя.

Ці тенденції певною мірою відображені й у сучасних європейських підходах до регулювання цивільного процесу. Зокрема, у Модельних правилах

[17] Dombo Beheer B. V. v. the Netherlands, no. 14448/88, 27 October 1993 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57850> (accessed 27.03.2026).
[18] Kress v. France, no. 39594/98, 7 June 2001 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511> (accessed 27.03.2026).
[19] De Geouffre de la Pradelle v. France, no. 12964/87, 16 December 1992 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57778> (accessed 27.03.2026).
[20] Steel and Morris v. the United Kingdom, no. 68416/01, 15 February 2005 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68224> (accessed 27.03.2026).
[21] Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (civil limb) (European Court of Human Rights, 31.08.2025) 154 <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng> (accessed 27.03.2026).

pravoua.com.ua

європейського цивільного процесу (Model European Rules of Civil Procedure), розроблених Європейським інститутом права (ELI) та UNIDROIT[22], передбачено, що суд повинен забезпечувати справедливий та ефективний розгляд справи, сприяти пропорційності процесуальних засобів і запобігати зловживанню процесуальними правами. Водночас зазначені правила не заперечують процесуальної автономії сторін, а поєднують її з активною роллю суду в забезпеченні належного перебігу процесу. У цьому сенсі модельні правила відображають прагнення поєднати принцип автономії сторін із завданням суду гарантувати ефективність правосуддя. Загалом же, сучасні європейські стандарти справедливого судового розгляду формуються під впливом як міжнародних актів у сфері цивільного процесу (зокрема в Принципах транснаціонального цивільного процесу (Principles of Transnational Civil Procedure)[23]), так і права Європейського Союзу, зокрема ст. 47 Хартії основоположних прав Європейського Союзу[24].

У сучасній європейській процесуальній доктрині дедалі частіше наголошується на поєднанні процесуальної автономії сторін із активною роллю суду в забезпеченні ефективності та справедливості судового розгляду, що в літературі подекуди описується як модель "керованої процесуальної автономії сторін" (managed party autonomy)[25].

Співвідношення принципу диспозитивності та принципу пропорційності у господарському процесі: роль публічного інтересу у формуванні меж процесуальної автономії сторін

У сучасній моделі господарського судочинства принцип диспозитивності не може розглядатися ізольовано від інших засад процесуального права. Його нормативний зміст і межі реалізації визначаються у взаємодії з принципом пропорційності, закріпленим у ст. 15 ГПК України. Саме ця взаємодія формує сучасну конструкцію процесуальної автономії учасників справи у господарському процесі. Принцип диспозитивності, відповідно до ст. 14 ГПК України, передбачає, що суд розглядає справи лише за зверненням особи, у межах заявлених вимог та на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених законом випадках. Отже, диспозитивність визначає базову процесуальну модель господарського судочинства, відповідно до якої саме учасники справи формують пред-

[22] ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure (Oxford University Press 2021) <https://www.unidroit.org/instruments/civil-procedure/eli-unidroit-rules> (accessed 27.03.2026).

[23] ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf> (accessed 27.03.2026).

[24] Charter of Fundamental Rights of the European Union. (Article 47) <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj> (accessed 27.03.2026).

[25] X E Kramer, C H van Rhee (eds), *Civil Litigation in a Globalising World* (T.M.C. Asser Press 2012) https://doi.org/10.1007/978-90-6704-817-0; C H van Rhee, A Uzelac (eds), *Truth and Efficiency in Civil Litigation: Fundamental Aspects of Fact-finding and Evidence-taking in a Comparative Context* (Intersentia 2012) 404; N Andrews, *The Three Paths of Justice: Court Proceedings, Arbitration, and Mediation in England* (Springer 2018) 230.

мет і межі судового розгляду та розпоряджаються належними їм процесуальними правами. Водночас ця процесуальна автономія не має абсолютного характеру. Системний аналіз ГПК України свідчить, що диспозитивність функціонує в межах ширшої нормативної конструкції, яка передбачає баланс приватних і публічних інтересів у господарському судочинстві. Такий баланс забезпечується принципом пропорційності, відповідно до якого суд, здійснюючи судочинство, має забезпечувати розумний баланс між приватними і публічними інтересами, а також між правами учасників справи та завданням ефективного і справедливого судового розгляду. У цьому контексті принцип пропорційності виконує функцію нормативного коректора диспозитивності. Якщо диспозитивність визначає можливість учасників справи розпоряджатися процесуальними правами, то пропорційність встановлює критерії допустимості такої процесуальної поведінки з огляду на інтереси інших учасників процесу та загальні цілі судочинства.

Таке співвідношення принципів проявляється насамперед у тих випадках, коли реалізація диспозитивних прав сторін може вплинути на права інших осіб або на публічно значущі інтереси. Йдеться, зокрема, про процесуальні дії, пов'язані з відмовою від позову, визнанням позову, укладенням мирової угоди або іншим розпорядженням предметом спору. ГПК України прямо передбачає, що суд перевіряє законність таких процесуальних дій і має відмовити у їх прийнятті або затвердженні, якщо вони суперечать закону чи порушують права або інтереси інших осіб. Тож реалізація диспозитивних повноважень сторін підлягає оцінці суду з точки зору їх пропорційності та допустимості.

Особливого значення принцип пропорційності набуває в тих категоріях господарських справ, де характер спірних правовідносин виходить за межі індивідуального інтересу сторін. Найбільш показовим прикладом є провадження у справах про банкрутство, врегульоване КУзПБ. У такому провадженні суд не обмежується розглядом спору між окремими суб'єктами господарювання, а забезпечує баланс інтересів усіх кредиторів, боржника та інших учасників процедури. Саме тому диспозитивність окремих учасників процесу в межах процедур банкрутства істотно обмежується необхідністю захисту колективного інтересу кредиторів і забезпечення стабільності економічного обороту. Подібна логіка простежується і в інших категоріях господарських спорів, зокрема у справах за участю суб'єктів державного сектору економіки, у корпоративних конфліктах або у спорах, пов'язаних із розпорядженням значними економічними активами тощо. У таких випадках суд не може обмежитися лише перевіркою формальної відповідності процесуальних дій сторін вимогам закону, а повинен оцінювати їх з точки зору їхнього впливу на права інших осіб і на публічно значущі економічні інтереси. З огляду на це публічний інтерес виступає ключовим фактором формування меж процесуальної автономії сторін у господарському процесі.

pravoua.com.ua

Його значення полягає не в підміні приватного інтересу сторін, а у встановленні тих нормативних рамок, у межах яких реалізація диспозитивних прав є допустимою. Інакше кажучи, публічний інтерес виконує функцію межового критерію процесуальної автономії, що дає змогу забезпечити узгодження приватноправової природи господарського спору із завданням підтримання правового порядку у сфері економічних відносин.

Публічно-правові трансформації як чинник перегляду доктрини диспозитивності, – це зумовлені змінами економічного правопорядку та правового регулювання системні зрушення у функціонуванні господарського процесу, що проявляються у посиленні значення публічного інтересу при здійсненні судового захисту у сфері господарських правовідносин і, відповідно, у коригуванні меж процесуальної автономії учасників справи. Такі трансформації відображаються у зміні характеру реалізації принципу диспозитивності, який перестає діяти як необмежена процесуальна свобода сторін і функціонує у поєднанні з імперативними процесуальними механізмами судового контролю, спрямованими на забезпечення законності судового розгляду, запобігання зловживанню процесуальними правами, захист прав інших осіб та охорону публічно значущих інтересів у сфері економічного обороту. Публічно-правові трансформації проявляються у кількох взаємопов'язаних тенденціях: 1) відбувається зміна співвідношення приватного і публічного інтересу у сфері господарських правовідносин, що зумовлює необхідність судового контролю за наслідками реалізації диспозитивних процесуальних прав сторін; 2) посилюється регуляторна роль держави у сфері економічного обороту, що об'єктивно зумовлює зростання значення судового захисту публічно значущих економічних інтересів; 3) розширюється функціональне призначення господарського суду, який виступає не лише арбітром приватно-правового спору, а й інституційним гарантом законності економічних процесів, зокрема у справах, що зачіпають права інших учасників економічного обороту або інтереси держави; 4) нормативно закріплюються процесуальні механізми, які обмежують абсолютну диспозитивність сторін, зокрема, перевірка судом законності відмови від позову, визнання позову чи мирової угоди, а також протидія зловживанню процесуальними правами тощо. У результаті зазначених змін господарський процес перестає функціонувати виключно як процедура приватного врегулювання економічного конфлікту між сторонами. Він набуває ознак складної (інтегрованої) процесуальної моделі, у межах якої процесуальна автономія учасників справи поєднується з інституційним обов'язком суду забезпечувати законність економічного обороту та баланс приватних і публічних інтересів. Саме ця обставина зумовлює необхідність переосмислення традиційної доктрини диспозитивності та визначення її сучасного змісту з урахуванням публічно-правових трансформацій господарського судочинства.

Для цілей цього дослідження вважаємо, що *публічно-правові трансформації*, що впливають на реалізацію принципу диспозитивності у господарському процесі, доцільно розглядати як *систему взаємозв'язаних багаторівневих чинників, які змінюють баланс між приватною автономією учасників справи та вимогами публічного інтересу*. Такі трансформації проявляються у змінах нормативного середовища економічного обороту, інституційної ролі господарського суду, структури господарських правовідносин і процесуальної моделі господарського судочинства.

Макрорегуляторні трансформації економічного правопорядку (перший рівень), – формують новий баланс між приватним і публічним інтересом у сфері господарських відносин і безпосередньо впливають на характер господарських спорів. До них належать передусім: 1) *воєнно-правова трансформація господарських відносин*, – запровадження правового режиму воєнного стану об'єктивно змінює пріоритети правового регулювання господарської діяльності. У таких умовах забезпечення обороноздатності, стабільності стратегічних виробництв та функціонування критичної інфраструктури набуває публічно-правового значення. Відповідно, господарські спори, пов'язані з такими сферами, не можуть розглядатися виключно крізь призму приватного інтересу сторін; 2) *санкційна трансформація економічного обороту,* – застосування санкційних механізмів призводить до обмеження правомочностей власників активів, блокування або спеціального режиму управління майном. У результаті господарські правовідносини можуть набувати публічно значущого характеру, а суд під час розгляду відповідних спорів змушений враховувати публічні інтереси, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки держави; 3) *посилення державного регулювання стратегічних секторів економіки,* – йдеться насамперед про сфери енергетики, оборонно-промислового комплексу, транспорту та іншої критичної інфраструктури. Спори, що виникають у цих галузях, мають потенційний вплив на функціонування систем життєзабезпечення держави, що об'єктивно обмежує можливість розглядати їх виключно як приватноправові конфлікти; 4) *інституціоналізацію економічної безпеки як елементу господарського правопорядку,* – економічна безпека дедалі частіше виступає правовим орієнтиром регулювання господарських відносин, що впливає і на судовий контроль у сфері економічного обороту. У сукупності ці фактори формують публічно значущий контекст господарських спорів, у межах якого господарський суд не може обмежуватися роллю пасивного арбітра приватного конфлікту, а повинен враховувати потенційний вплив судового рішення на законність і стабільність економічного обороту.

Інституційні трансформації господарського правосуддя (другий рівень), – пов'язані зі зміною інституційної ролі господарського суду у системі правового регулювання економічних відносин. До ключових проявів таких трансформацій належать: 1) *посилення функції суду щодо забезпечення законності*

pravoua.com.ua

економічного обороту, – господарський суд дедалі більше виконує не лише функцію вирішення приватного спору, а й функцію інституційного гаранта законності економічних процесів; 2) *розширення процесуального контролю за реалізацією диспозитивних прав учасників справи*, – йдеться про перевірку судом правомірності відмови від позову, визнання позову, умов мирової угоди, а також інших процесуальних дій, що впливають на результат судового розгляду; 3) *інституціоналізацію механізмів протидії зловживанню процесуальними правами,* передбачених ГПК України; 4) *участь у господарському процесі суб'єктів публічного інтересу,* зокрема прокурора, органів державної влади або суб'єктів управління державним майном, які звертаються до суду на захист інтересів держави. У результаті господарський суд дедалі чіткіше виконує функцію інституційного гаранта правопорядку у сфері економічних відносин, що неминуче впливає на зміст і межі реалізації принципу диспозитивності.

Матеріально-правові трансформації господарських відносин (третій рівень), – становлять зміни структури самих господарських правовідносин, які зумовлюють особливості судового захисту прав їхніх учасників. Насамперед ідеться про такі явища, як: 1) *колективізація економічних інтересів,* – найбільш виразно вона проявляється у провадженні у справах про банкрутство відповідно до КУзПБ. У таких провадженнях пріоритетним є забезпечення балансу інтересів усієї сукупності кредиторів, що об'єктивно обмежує процесуальну автономію окремих учасників провадження. Подібна тенденція простежується також у корпоративних спорах із множинністю учасників; 2) *публічний режим державної власності,* – спори за участю державних підприємств або щодо корпоративних прав держави пов'язані не лише з приватним інтересом конкретного суб'єкта господарювання, а й з особливим правовим режимом управління державним майном; 3) *публічно значущий характер окремих економічних активів,* – йдеться про активи, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, зокрема підприємства стратегічних галузей, об'єкти критичної інфраструктури або ресурси, які забезпечують стабільність економічної системи. У таких правовідносинах результат господарського спору може впливати не лише на інтереси сторін, а й на функціонування економічної системи загалом.

Процесуальні трансформації господарського судочинства (четвертий рівень), оскільки найбільш безпосередній вплив на доктрину диспозитивності мають саме процесуальні трансформації господарського судочинства, що відображені в сучасній моделі ГПК України. До них належать: інституціоналізація принципу пропорційності, який вимагає забезпечення розумного балансу між приватними і публічними інтересами під час здійснення господарського судочинства; посилення судового контролю за реалізацією розпорядчих процесуальних прав сторін, зокрема щодо відмови від позову, визнання позову та укладення мирової угоди; процесуальні механізми

запобігання зловживанню процесуальними правами, що обмежують використання диспозитивних повноважень у спосіб, який суперечить завданню господарського судочинства; визнання процесуальної поведінки учасників справи елементом забезпечення справедливого судового розгляду, що передбачає вимогу добросовісного користування процесуальними правами.

Отже, публічно-правові трансформації сучасного економічного правопорядку формують нову функціональну модель господарського судочинства. У межах цієї моделі диспозитивність зберігає значення фундаментальної засади господарського процесу, однак її реалізація відбувається в умовах посилення судового контролю та необхідності врахування публічного інтересу. Це зумовлює поступову еволюцію диспозитивності від моделі абсолютної процесуальної автономії сторін до моделі інституційно врівноваженої процесуальної автономії, що відповідає сучасним умовам функціонування господарського правопорядку.

Узагальнюючи наведене, публічно-правові трансформації, які впливають на реалізацію принципу диспозитивності в господарському процесі, пропонуємо класифікувати за кількома взаємозв'язаними критеріями. Пропонована класифікація уможливлює точніше визначити характер і напрям впливу публічного елементу на процесуальну автономію учасників справи, а також виявити механізми її нормативного коригування в межах господарського судочинства.

За рівнем впливу на господарський процес: 1) *системні (макроправові)* – трансформації, зумовлені змінами у конституційних засадах економічного правопорядку, публічної економічної політики та режиму функціонування економіки (зокрема, в умовах воєнного стану або санкційної політики); 2) інституційні – зміни в ролі та функціях суб'єктів, що забезпечують реалізацію господарського правосуддя, насамперед господарських судів, прокурора та інших суб'єктів, які можуть звертатися до суду в інтересах держави; 3) *галузеві (економіко-правові)* – трансформації правового режиму господарських відносин, пов'язані з особливостями регулювання державної власності, корпоративного управління, а також процедур неплатоспроможності, врегульованих КУзПБ; 4) процесуальні – зміни в самому механізмі господарського судочинства, зокрема у співвідношенні принципів диспозитивності, змагальності, пропорційності та добросовісності процесуальної поведінки учасників справи.

За джерелом виникнення: 1) *конституційно-правові,* що випливають із засад конституційного ладу, зокрема принципу верховенства права, обов'язку держави забезпечувати захист економічної безпеки та публічних інтересів; 2) *законодавчі,* зумовлені змінами в матеріальному та процесуальному законодавстві, включаючи ГПК України та КУзПБ; 3) *інституційно-правові (судова практика),* що формуються у процесі правозастосування, насамперед у практиці Верховного Суду щодо меж реалізації процесуальних прав сторін;

pravoua.com.ua

4) економічні, пов'язані з трансформацією структури економічних відносин, появою нових форм колективних інтересів у господарському обороті та посиленням ролі держави у стратегічних секторах економіки.

За характером впливу на реалізацію диспозитивності: 1) *обмежувальні*, що звужують можливість реалізації сторонами процесуальної автономії у випадках, коли така реалізація може суперечити закону або порушувати права інших осіб; 2) *коригувальні*, які передбачають установлення механізмів судового контролю за реалізацією розпорядчих процесуальних прав сторін (зокрема, перевірку судом відмови від позову, визнання позову або мирової угоди); 3) *інтеграційні*, спрямовані на забезпечення узгодження приватного інтересу сторін із публічними інтересами економічного правопорядку.

За процесуальним ефектом: 1) *звуження абсолютної диспозитивності,* що проявляється в неможливості безумовної реалізації сторонами розпорядчих процесуальних прав; 2) *розширення судового контролю,* який забезпечує перевірку законності процесуальних дій учасників справи; 3) *посилення значення публічного інтересу* при вирішенні господарських спорів; 4) *інституціоналізація балансу інтересів,* що передбачає узгодження приватних інтересів сторін із правами інших учасників господарського обороту та публічними економічними інтересами.

Усі зазначені трансформації свідчать про поступову зміну функціональної моделі господарського судочинства. За таких умов диспозитивність не втрачає значення фундаментальної засади господарського процесу, проте її реалізація відбувається в межах ширшої системи процесуального регулювання, яка передбачає поєднання процесуальної автономії учасників справи з інституційним контролем суду за законністю її здійснення. Такий контроль спрямований на запобігання зловживанню процесуальними правами, захист прав інших осіб і забезпечення стабільності економічного правопорядку. У результаті диспозитивність у сучасному господарському процесі трансформується від моделі абсолютної процесуальної автономії сторін до моделі інституційно врівноваженої процесуальної автономії, у межах якої реалізація розпорядчих процесуальних прав сторін поєднується з обов'язком суду забезпечувати законність процесуальних наслідків такої поведінки та дотримання балансу приватних і публічних інтересів у сфері господарських правовідносин.

Реконцепція диспозитивності: від класичної моделі до моделі керованої диспозитивності

Сучасний стан господарського судочинства в Україні свідчить про поступове зміщення акцентів у розумінні принципу диспозитивності. Традиційна доктринальна модель, відповідно до якої господарський процес розглядався передусім як механізм реалізації приватної автономії сторін у вирішенні господарського спору, уже не повною мірою відображає нормативну кон-

струкцію, закріплену в ГПК України, а також фактичну роль господарського суду в сучасному економічному правопорядку. Аналіз положень ГПК України свідчить, що диспозитивність не є автономною та самодостатньою процесуальною засадою. Вона функціонує в системному взаємозв'язку з іншими принципами господарського судочинства – змагальністю сторін, добросовісністю процесуальної поведінки, пропорційністю та забезпеченням ефективного захисту прав. Відповідно до ст. 14 ГПК України саме учасники справи визначають межі судового розгляду, тоді як суд здійснює правосуддя у межах заявлених вимог. Водночас ст. 43 ГПК України покладає на суд обов'язок запобігати зловживанню процесуальними правами, а ст. 15 ГПК України вимагає забезпечення розумного балансу між приватними та публічними інтересами. Отже, сама нормативна конструкція господарського процесу передбачає, що процесуальна автономія сторін реалізується не безумовно, а під інституційним контролем суду.

З урахуванням цього вбачається обґрунтованим перегляд традиційного доктринального розуміння диспозитивності. У межах цього дослідження пропонується *концепція керованої диспозитивності* як сучасної моделі реалізації диспозитивного начала у господарському процесі. Під *керованою диспозитивністю* пропонується розуміти *такий режим реалізації процесуальної автономії учасників справи, за якого ініціатива порушення справи, формування предмета спору та здійснення розпорядчих процесуальних прав належать сторонам, однак реалізація цих повноважень здійснюється у межах інституційного контролю суду, спрямованого на забезпечення законності судового розгляду, недопущення зловживання процесуальними правами, захист прав інших осіб та дотримання публічного інтересу.*

Концептуально, на нашу думку, ця модель передбачає кілька ключових елементів. По-перше, *збереження процесуальної ініціативи сторін.* Саме учасники справи визначають факт звернення до суду, предмет і підстави позову, обсяг позовних вимог та можливість їх зміни. Ця складова відображає базову приватноправову природу господарського спору. По-друге, *інституційний контроль суду за реалізацією розпорядчих процесуальних прав.* Суд не лише вирішує спір по суті, а й перевіряє допустимість і правомірність процесуальних дій сторін, зокрема відмови від позову, визнання позову чи укладення мирової угоди. Такий контроль безпосередньо випливає із норм ГПК України, які зобов'язують суд відмовляти у прийнятті розпорядчих процесуальних дій, якщо вони суперечать закону або порушують права інших осіб. По-третє, диференціацію інтенсивності судового контролю залежно від характеру спору. У категоріях справ, де наслідки судового рішення виходять за межі індивідуального інтересу сторін, зокрема у справах про банкрутство, спорах щодо державного майна або у справах, що стосуються значних економічних інтересів держави тощо, – межі процесуальної автономії сторін об'єктивно звужуються. Це пояснюється тим, що в таких

pravoua.com.ua

провадженнях предметом судового захисту виступає не лише приватний інтерес сторін, а й інтереси ширшого кола суб'єктів або публічні інтереси економічного правопорядку. Зокрема, у провадженні у справах про банкрутство господарський суд забезпечує баланс інтересів боржника, кредиторів та інших учасників процедури, що об'єктивно обмежує диспозитивну свободу окремих учасників провадження. Отже, пропонована модель керованої диспозитивності дає змогу точніше описати сучасну природу господарського процесу. Вона зберігає базову ідентичність господарського судочинства як механізму вирішення господарських спорів між суб'єктами господарювання, однак у той же час враховує зростання ролі публічного інтересу у сфері господарських відносин.

Диспозитивність у господарському процесі пропонується розглядати не як статичний принцип приватної автономії сторін, а як динамічну процесуальну конструкцію, у межах якої співвідносяться два елементи: процесуальна ініціатива учасників справи та інституційна відповідальність суду за забезпечення законності та справедливості економічного правопорядку. Саме така конструкція дає змогу пояснити еволюцію господарського процесу від класичної моделі приватноправового спору до сучасної інтегрованої моделі судового контролю за господарськими правовідносинами.

Трирівнева структура диспозитивності в господарському процесі

Системний аналіз норм ГПК України, а також правової природи окремих категорій господарських спорів дає підстави стверджувати, що диспозитивність у сучасному господарському процесі не функціонує як однорідний принцип із однаковим обсягом процесуальної автономії сторін. Її реалізація має *диференційований характер,* який залежить від правової природи спору, структури матеріального інтересу та ступеня залучення публічного інтересу у відповідних правовідносинах.

У зв'язку з цим видається за можливе та доцільне обґрунтувати *концепцію трирівневої структури диспозитивності*, яка дає змогу теоретично пояснити фактичну модель функціонування цього принципу в господарському судочинстві. Диспозитивність у рамках пропонованої концепції розглядається не як універсальна та однакова для всіх категорій справ засада процесу, а як *структурований принцип із різними режимами реалізації,* зумовленими співвідношенням приватного та публічного інтересу у відповідних правовідносинах.

Перший рівень – ядро процесуальної автономії сторін, у межах якого процесуальна автономія сторін реалізується максимально повно. Йдеться про ті елементи господарського процесу, де саме волевиявлення учасників справи визначає виникнення, зміст і межі судового розгляду. До цього рівня належать: ініціювання господарського процесу шляхом звернення до суду за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтере-

су; визначення предмета та підстав позову; вибір способу судового захисту; формування та зміна обсягу позовних вимог; подання доказів та визначення процесуальної позиції у справі; використання альтернативних способів врегулювання спору тощо. Нормативною основою цього рівня виступають положення статті 13, 14 ГПК України, які закріплюють змагальність сторін і визначальну роль учасників справи у формуванні меж судового розгляду. У межах цього рівня суд не підміняє процесуальну ініціативу сторін і не вправі виходити за межі заявлених вимог. Саме тут диспозитивність проявляється у своєму класичному вигляді, – як процесуальна форма реалізації приватної автономії суб'єктів господарських правовідносин.

Другий рівень – зона кваліфікованого судового контролю, у межах якої сторони зберігають розпорядчі процесуальні повноваження, однак їх реалізація підлягає обов'язковій перевірці судом. До цієї групи належать насамперед процесуальні дії сторін, здатні безпосередньо припинити або істотно змінити судовий розгляд, зокрема: відмова позивача від позову; визнання позову відповідачем; укладення мирової угоди; процесуальні дії представника, що мають розпорядчий характер; окремі форми процесуальних домовленостей між сторонами тощо. У цих випадках диспозитивність не реалізується автоматично. Відповідно до положень ГПК України суд зобов'язаний перевірити правомірність таких дій та відмовити у їх прийнятті або затвердженні, якщо вони: суперечать закону; порушують права чи інтереси інших осіб; є проявом зловживання процесуальними правами. Тож на цьому рівні диспозитивність функціонує у формі *контрольованої процесуальної автономії,* де воля сторін залишається визначальною, однак її правові наслідки набувають сили лише після процесуальної верифікації судом. Така модель прямо випливає з приписів ГПК України, які встановлюють обов'язок суду забезпечувати законність судового розгляду та запобігати зловживанню процесуальними правами.

Третій рівень – імперативна публічна периферія диспозитивності, що охоплює категорії справ, у яких господарський процес об'єктивно набуває комплексної приватно-публічної природи. Йдеться про спори, у яких предмет судового розгляду виходить за межі індивідуального інтересу сторін і пов'язаний із захистом ширших економічних або публічних інтересів. До цієї групи належать, зокрема: провадження у справах про банкрутство, що регулюються КУзПБ, де суд забезпечує баланс інтересів боржника та сукупності кредиторів; справи за позовами прокурора в інтересах держави; спори щодо управління об'єктами державної власності; корпоративні спори за участю суб'єктів господарювання державного сектору; справи, у яких рішення суду може вплинути на стратегічні економічні інтереси держави, зокрема в умовах воєнного стану та ін. У таких категоріях справ диспозитивність не зникає, однак вона перестає бути домінантною процесуальною засадою. Її реалізація істотно обмежується імперативними приписами матеріального

pravoua.com.ua

та процесуального права, спрямованими на захист публічного інтересу або прав невизначеного кола осіб. Особливо показовим у цьому аспекті є провадження у справах про банкрутство, де господарський суд виконує функцію арбітра не лише між окремими суб'єктами спору, а й між конкуруючими економічними інтересами множинності кредиторів.

Критерії визначення межі між приватною процесуальною автономією та публічним інтересом у господарському судочинстві

Однією з ключових проблем сучасної доктрини господарського процесуального права є визначення обґрунтованих меж реалізації диспозитивності у випадках, коли господарський спір виходить за рамки суто приватного конфлікту сторін і набуває публічно значущого характеру. ГПК України не містить чітких критеріїв, за допомогою яких можна визначити межу між допустимою процесуальною автономією сторін та необхідністю обмеження диспозитивності з метою захисту публічного інтересу. Відсутність таких критеріїв створює ризик як надмірного втручання суду у сферу процесуальної ініціативи сторін, так і протилежної ситуації – формального дотримання диспозитивності у справах, де її безумовне застосування може призвести до порушення прав інших осіб або до негативних наслідків для економічного правопорядку. З метою усунення цієї прогалини доцільно сформулювати систему критеріїв, які дають змогу обґрунтовано визначати випадки, у яких інтенсивність судового контролю за реалізацією диспозитивних повноважень учасників справи має бути підвищеною. При цьому така система критеріїв повинна, як нам видається, мати не декларативний, а функціональний характер і має бути спрямована на забезпечення практичного застосування принципу пропорційності у господарському процесі.

Першим критерієм є *характер об'єкта спору.* Якщо предметом спору виступає виключно приватний майновий інтерес сторін, диспозитивність повинна реалізовуватися у максимально повному обсязі. Водночас ситуація істотно змінюється у випадках, коли об'єкт спору має публічну або суспільно значущу природу. До таких об'єктів можуть належати державне майно, корпоративні права держави, активи стратегічних підприємств, об'єкти критичної інфраструктури, а також майно, що становить частину ліквідаційної маси у провадженні у справі про банкрутство відповідно до КУЗпБ. У подібних спорах результат судового розгляду впливає не лише на права сторін, а й на інтереси інших суб'єктів, що об'єктивно зумовлює необхідність більш інтенсивного судового контролю за розпорядчими процесуальними діями сторін.

Другим критерієм є *суб'єктний склад справи.* Участь у справі суб'єктів, які представляють або опосередковано пов'язані з публічним інтересом, змінює характер господарського спору. Йдеться, зокрема, про участь держави, органів державної влади, суб'єктів господарювання державної та/або кому-

нальної форми власності, прокурора, який звертається до суду в інтересах держави, а також про колективні категорії учасників, характерні для процедур банкрутства (кредитори, комітет кредиторів та ін.). У таких випадках розпорядчі процесуальні дії сторін можуть впливати на права значно ширшого кола осіб, ніж безпосередні учасники справи, що обґрунтовує необхідність їхньої перевірки судом з точки зору відповідності інтересам відповідної сукупності суб'єктів.

Третім критерієм є *регуляторний контекст господарських правовідносин.* Якщо спір виникає у сфері, що перебуває під посиленим публічним регулюванням (зокрема, у зв'язку із застосуванням санкцій, функціонуванням режиму воєнного стану, спеціальним порядком управління державними активами, діяльністю у стратегічних галузях економіки тощо), суд не може обмежитися лише формальною перевіркою волевиявлення сторін. У таких умовах диспозитивність повинна застосовуватися з урахуванням загального регуляторного середовища, у якому функціонують спірні правовідносини.

Четвертим критерієм є *потенційний мультиплікативний ефект судового рішення.* Якщо результат розгляду спору здатний вплинути на права та інтереси осіб, які формально не є учасниками справи, або на стабільність певного сегмента економічного обороту, суд повинен враховувати цей фактор при оцінці допустимості розпорядчих процесуальних дій сторін. Такий ефект характерний, зокрема, для справ про банкрутство, корпоративних спорів щодо великих господарських товариств або, наприклад, спорів, пов'язаних із функціонуванням стратегічних підприємств.

П'ятим критерієм є *ризик використання процесуальних механізмів для досягнення позапроцесуального економічного результату.* Зокрема, йдеться про випадки, коли розпорядчі дії сторін (відмова від позову, визнання позову, укладення мирової угоди) можуть бути використані для обходу імперативних норм матеріального права, штучного створення юридичних підстав для перерозподілу активів або ухилення від виконання зобов'язань перед іншими кредиторами.

Господарський процес як інтегрована процесуальна форма: переосмислення галузевої ідентичності

У сучасних умовах господарський процес доцільно визначати як *інтегровану процесуальну форму судового захисту у сфері господарських правовідносин,* у межах якої процесуальна автономія учасників справи поєднується з обов'язком господарського суду забезпечувати законність економічного обороту, запобігати зловживанню процесуальними правами та захищати публічно значущі інтереси, що випливають із характеру спірних правовідносин. Сучасна модель господарського судочинства характеризується не простим співіснуванням приватноправових і публічно-правових компонентів, а їх *функціональною інтеграцією в єдину процесуальну конструкцію,* закріпле-

pravoua.com.ua

ну в ГПК України. У межах цієї конструкції процесуальна автономія сторін, яка традиційно пов'язується з принципом диспозитивності, реалізується у взаємодії з іншими засадами господарського судочинства – змагальністю, пропорційністю, добросовісністю процесуальної поведінки та обов'язком суду запобігати зловживанню процесуальними правами. Така характеристика господарського процесу випливає із системного аналізу положень ГПК України. Зокрема, ст. 14 ГПК України закріплює диспозитивність як визначальну роль учасників справи у формуванні меж судового розгляду, тоді як статті 13, 43 встановлюють принцип змагальності та обов'язок добросовісного користування процесуальними правами, а ст. 15 вводить принцип пропорційності, відповідно до якого суд має забезпечувати розумний баланс між приватними й публічними інтересами у господарському судочинстві. У сукупності ці норми формують нормативну модель, за якої господарський суд не обмежується пасивною роллю "арбітра" приватного конфлікту, а виконує функцію інституційного гаранта законності процесуального розгляду та правомірності його наслідків. З огляду на це традиційне уявлення про господарський процес як переважно приватноправову "процедуру між суб'єктами господарювання" вже не відображає його реального нормативного змісту.

Сучасна процесуальна модель демонструє іншу тенденцію – *інституціоналізацію публічного елементу в господарському судочинстві.* Сутність сучасного господарського процесу полягає не лише у наданні сторонам процесуальної платформи для захисту їхніх суб'єктивних прав, а й у *забезпеченні правомірності функціонування економічного обороту* через судовий контроль за законністю процесуальних дій учасників спору та юридичними наслідками судових рішень. На цій підставі можна зробити висновок, що господарський процес у сучасній правовій системі України еволюціонує від класичної моделі приватноправового судочинства до *спеціалізованого інституційного механізму забезпечення законності господарських відносин.* У такій моделі диспозитивність зберігає значення базової засади процесу, проте її реалізація відбувається у межах інтегрованої системи процесуальних принципів, що поєднує приватну автономію учасників справи з інституційною відповідальністю суду за підтримання правового порядку у сфері економічної діяльності.

Подальший *розвиток доктрини господарського процесуального права у частині реалізації принципу диспозитивності* має відбуватися не шляхом ревізії його засадничого значення, а шляхом уточнення його змісту, функцій і меж у нових умовах правового регулювання економічного обороту.

Першочерговим напрямом такого розвитку слід визнати *переосмислення диспозитивності як структурно обмеженої процесуальної автономії.* Класична формула, за якою сторони є повними "господарями процесу", вже не відображає ані нормативної моделі ГПК України, ані природи тих категорій

справ, у яких суд зобов'язаний оцінювати не лише волевиявлення сторін, а й його наслідки для інших учасників, третіх осіб, кредиторської сукупності або державного інтересу. Це означає необхідність переходу від абстрактного розуміння диспозитивності до її диференційованої моделі, де процесуальна автономія визнається загальним правилом, але її обсяг і форма реалізації залежать від характеру спірних правовідносин, складу учасників та потенційного впливу судового рішення за межі двостороннього спору.

Другим напрямом є *розроблення доктрини диференційованої інтенсивності диспозитивності* залежно від виду провадження та правової природи спору. Для позовного провадження у класичному майновому спорі між суб'єктами господарювання диспозитивність зберігає максимальний обсяг. Натомість у провадженнях, де наявний колективний, публічний або квазіпублічний інтерес, обсяг процесуального саморозпорядження сторін об'єктивно звужується. Найбільш наочно це видно у справах про банкрутство, де КУзПБ прямо виходить із мети задоволення вимог кредиторів і відновлення платоспроможності боржника, тобто з моделі багатосуб'єктного та функціонально колективного провадження, у якому інтерес окремого учасника не може домінувати над балансом усієї конкурсної маси та правами кредиторів. Саме тому перспективною нам видається побудова трирівневої моделі диспозитивності (базової диспозитивності – у справах, де процесуальні наслідки концентруються переважно у сфері прав та обов'язків сторін; контрольованої диспозитивності – у справах, де суд повинен перевіряти законність і допустимість розпорядчих дій сторін; функціонально обмеженої диспозитивності – у провадженнях, де публічний або колективний інтерес структурно переважає над індивідуальною процесуальною автономією), цінність якої полягає в тому, що вона уможливлює не руйнувати класичну доктрину, а уточнити сферу її повної, модифікованої та обмеженої дії.

Третім напрямом розвитку має стати *доктринальне поєднання диспозитивності з принципом пропорційності.* Стаття 15 ГПК України закріплює обов'язок суду забезпечувати розумний баланс між приватними й публічними інтересами, а також ураховувати завдання господарського судочинства, особливості предмета спору, складність справи та значення процесуальних дій для учасників. Це дає підстави стверджувати, що пропорційність у сучасному господарському процесі виконує функцію внутрішнього нормативного коректора диспозитивності: вона не замінює диспозитивність, але визначає межі її допустимої реалізації. Це означає потребу вироблення чітких критеріїв, за якими суд повинен оцінювати розпорядчі дії сторін. Такими критеріями мають бути: законність, добросовісність, непорушення прав інших осіб, відсутність обходу імперативних норм, процесуальна економія та співмірність наслідків відповідної дії з огляду на мету господарського судочинства. Без такої критеризації посилання на пропорційність ризикує за-

pravoua.com.ua

лишитися надто загальною формулою, тоді як для господарського процесу потрібен саме операціональний інструментарій.

Четвертим напрямом слід визнати *розвиток доктрини процесуальної добросовісності як внутрішньої межі диспозитивності.* ГПК України прямо зобов'язує учасників справи добросовісно користуватися процесуальними правами та покладає на суд обов'язок запобігати зловживанню ними. Звідси випливає, що сучасна диспозитивність не може бути визначена поза категорією належного процесуального призначення права. Інакше кажучи, саме по собі існування в учасника певного розпорядчого повноваження ще не означає допустимості будь-якого способу його реалізації. Перспективним є подальше опрацювання положення про те, що зловживання процесуальним правом не є лише "порушенням порядку здійснення права", а становить викривлення функції диспозитивності. За такого підходу диспозитивність розуміється не як нейтральна свобода вибору, а як юридично цільова конструкція, спрямована на захист права або законного інтересу в суді, а не на створення процесуальних перешкод, маніпуляцію юрисдикцією, блокування виконання рішення чи досягнення позапроцесуального тиску.

П'ятим напрямом є *уточнення співвідношення диспозитивності та активної ролі суду.* Для господарського процесуального права принципово важливо уникнути двох крайнощів: як моделі пасивного суду, що лише фіксує волевиявлення сторін, так і моделі надмірного процесуального патерналізму, за якої суд фактично підміняє учасників справи. У цьому сенсі доцільно розвивати концепцію функціонально активного, але не субститутивного суду: суд не перебирає на себе розпорядчих прав сторін, проте зобов'язаний перевірити правомірність і процесуальну допустимість їх реалізації, а також відреагувати на ризик порушення прав інших осіб чи підриву цілей провадження.

Шостим напрямом є *спеціальне доктринальне опрацювання диспозитивності у справах з підвищеним публічним елементом.* Саме сучасні економіко-правові трансформації – посилення ролі держави в економіці, ускладнення корпоративних структур, зростання значення процедур неплатоспроможності, санкційне регулювання, воєнні та поствоєнні економічні режими – виявляють недостатність універсального, однаково абстрактного підходу до диспозитивності. Доктрина має запропонувати критерії визначення тих категорій спорів, у яких приватна процесуальна автономія не зникає, але реалізується у звуженому режимі. Ідеться насамперед про спори щодо управління державним майном, корпоративний контроль у товариствах із публічно значущими активами, процедури банкрутства, а також інші провадження, де результат судового розгляду об'єктивно виходить за межі індивідуального інтересу сторін.

Сьомим напрямом слід визнати *європеїзацію доктрини диспозитивності.* Модельні європейські правила цивільного процесу ELI/UNIDROIT вихо-

дять із поєднання процесуальної ініціативи сторін з обов'язком суду забезпечувати справедливе, ефективне та пропорційне провадження. Це означає, що подальший розвиток диспозитивності має спиратися не на ізольований культ автономії сторін, а на збалансовану модель процесуальної автономії сторін в умовах судового управління процесом (party autonomy under judicial case management). У національному контексті це дає підстави для визнання того, що диспозитивність і судове керівництво процесом не суперечать одне одному, якщо останнє спрямоване не на підміну волі сторін, а на забезпечення справедливості, процесуальної економії та недопущення зловживань.

Восьмим напрямом має стати *розвиток категорії публічного інтересу як межі диспозитивності*, але без її перетворення на невизначену оціночну формулу. Проблема полягає в тому, що в господарському процесі публічний інтерес часто проголошується, але рідко достатньо конкретизується. Для уникнення довільного застосування доктрина повинна запропонувати вузькі й перевірювані критерії його ідентифікації. *Публічний інтерес у господарському судочинстві* доцільно пов'язувати не з будь-якою абстрактною "суспільною важливістю", а з наявністю одного або кількох об'єктивних параметрів: впливом рішення на права невизначеного або множинного кола осіб; на збереження чи розподіл активів, що мають системне економічне значення; на правовий режим державного або комунального майна; на функціонування конкурсного провадження чи іншого колективного механізму задоволення вимог.

Дев'ятим напрямом є *удосконалення вчення щодо процесуальних наслідків розпорядчих дій сторін*. ГПК України вже закріплює перевірку відмови від позову, визнання позову та мирової угоди на відповідність закону та правам інших осіб. Однак потрібне більш точне розмежування: коли суд має відмовити у прийнятті відповідної дії через її незаконність; коли – через ризик зловживання правом; коли – через порушення прав третіх осіб або підрив функцій певного виду провадження. Така деталізація має не лише теоретичне, а й методологічне значення для єдності судової практики.

Десятим напрямом є *загальний розвиток галузевої доктрини господарського процесу як інтегрованої процесуальної моделі*. Її суть полягає в тому, що господарський процес уже не може бути адекватно описаний ані як суто приватноправовий механізм вирішення спору, ані як публічно-правовий порядок адміністративного контролю. Він є спеціалізованою процесуальною формою захисту у сфері господарських правовідносин, в якій диспозитивність зберігає системотвірне значення, але реалізується у зв'язку з пропорційністю, добросовісністю, процесуальною економією, забороною зловживання правом та потребою захисту публічно значущих інтересів. Саме така концептуалізація дає змогу узгодити галузеву ідентичність господарського процесу з реальними трансформаціями сучасного економічного правопорядку.

pravoua.com.ua

Висновки. Диспозитивність у межах класичної доктринальної моделі – це основоположна засада (принцип) господарського судочинства, відповідно до якої ініціатива виникнення, визначення меж і припинення судового розгляду належить учасникам справи як носіям матеріально-правового інтересу, а суд здійснює правосуддя лише в межах заявлених вимог і на підставі процесуальних дій сторін, забезпечуючи реалізацію їхнього права вільно розпоряджатися предметом спору, позовними вимогами та належними їм процесуальними правами у встановлених законом межах. Вона охоплює сукупність взаємозв'язаних елементів: процесуальну ініціативу сторін; визначення меж судового розгляду учасниками справи; розпорядження сторонами матеріально-правовими та процесуальними правами; обмеженість судової ініціативи.

Співвідношення принципів диспозитивності та пропорційності у господарському процесі має системний характер. Диспозитивність визначає первинну процесуальну модель судового розгляду, у межах якої учасники справи формують предмет і межі спору, тоді як пропорційність встановлює критерії допустимості реалізації цієї процесуальної автономії з огляду на необхідність захисту прав інших осіб та публічно значущих інтересів. У результаті їх взаємодії формується сучасна модель господарського судочинства, у якій процесуальна автономія сторін поєднується з інституційною відповідальністю суду за забезпечення законності економічного обороту. Звідси висновок, що принцип пропорційності в господарському процесі виконує роль нормативного механізму, який трансформує класичну диспозитивність у форму контрольованої процесуальної автономії, де свобода сторін у розпорядженні процесуальними правами поєднується з обов'язком суду забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів. Саме така конструкція найбільш адекватно відображає сучасну природу господарського судочинства та створює теоретичні передумови для подальшого розвитку доктрини диспозитивності в господарському процесуальному праві.

Публічно-правові трансформації як чинник перегляду доктрини диспозитивності – це зумовлені змінами економічного правопорядку та правового регулювання системні зрушення у функціонуванні господарського процесу, що проявляються в посиленні значення публічного інтересу при здійсненні судового захисту у сфері господарських правовідносин і, відповідно, у коригуванні меж процесуальної автономії учасників справи.

Керована диспозитивність – це такий режим реалізації процесуальної автономії учасників справи, за якого ініціатива порушення справи, формування предмета спору та здійснення розпорядчих процесуальних прав належать сторонам, однак реалізація цих повноважень здійснюється в межах інституційного контролю суду, спрямованого на забезпечення законності судового розгляду, недопущення зловживання процесуальними правами, захист прав інших осіб та дотримання публічного інтересу. Ця модель

диспозитивності передбачає кілька ключових елементів: збереження процесуальної ініціативи сторін, інституційний контроль суду за реалізацією розпорядчих процесуальних прав, диференціацію інтенсивності судового контролю залежно від характеру спору. Диспозитивність у господарському процесі слід розглядати не як статичний принцип приватної автономії сторін, а як динамічну процесуальну конструкцію, у межах якої співвідносяться два елементи: процесуальна ініціатива учасників справи та інституційна відповідальність суду за забезпечення законності та справедливості економічного правопорядку. Саме така конструкція дає змогу пояснити еволюцію господарського процесу від класичної моделі приватноправового спору до сучасної інтегрованої моделі судового контролю за господарськими правовідносинами.

Структура диспозитивності включає: перший рівень – ядро процесуальної автономії сторін, у межах якого процесуальна автономія сторін реалізується максимально повно; другий рівень – зона кваліфікованого судового контролю, у межах якої сторони зберігають розпорядчі процесуальні повноваження, однак їх реалізація підлягає обов'язковій перевірці судом; третій рівень – імперативна публічна периферія диспозитивності, що охоплює категорії справ, у яких господарський процес об'єктивно набуває комплексної приватно-публічної природи. Така трирівнева структура дає змогу по-новому пояснити реальний механізм функціонування диспозитивності в господарському процесі. Вона демонструє, що диспозитивність не є однорідним принципом із однаковим ступенем реалізації в усіх категоріях господарських справ. Натомість вона функціонує як диференційована процесуальна конструкція, у межах якої обсяг процесуальної автономії сторін змінюється залежно від співвідношення приватного та публічного інтересу у відповідних правовідносинах. Суть полягає в новому підході до диспозитивності як багаторівневої системи реалізації процесуальної автономії, що дає змогу узгодити класичну доктрину диспозитивності з сучасними тенденціями розвитку господарського судочинства та зростанням ролі публічного інтересу у сфері господарських відносин.

Межа між приватною процесуальною автономією сторін і необхідністю захисту публічного інтересу повинна визначатися не абстрактними посиланнями на "суспільну важливість" конкретної справи, а сукупністю об'єктивних юридичних критеріїв, які відображають характер спірних правовідносин, коло заінтересованих суб'єктів і потенційні наслідки судового рішення. Запропонована система критеріїв (характер об'єкта спору; суб'єктний склад справи; регуляторний контекст господарських правовідносин; потенційний мультиплікативний ефект судового рішення; ризик використання процесуальних механізмів для досягнення позапроцесуального економічного результату) має важливе значення для розвитку доктрини господарського процесуального права, оскільки уможливлює окреслити межі диспозитивності

pravoua.com.ua

в сучасному господарському процесі. Вона фактично формує методологічну основу для диференційованого застосування принципу диспозитивності, у межах якого ступінь процесуальної автономії сторін визначається з урахуванням інтенсивності публічного елементу в конкретному господарському спорі. Саме такий підхід дає змогу поєднати фундаментальне значення диспозитивності як засади господарського судочинства з необхідністю забезпечення стабільності економічного правопорядку та захисту публічно значущих інтересів.

У сучасних умовах публічно-правових трансформацій відбувається формування концепції інтегрованої процесуальної форми господарського судочинства, яка дає змогу пояснити сучасну трансформацію доктрини диспозитивності. У межах цієї концепції господарський процес розглядається як система процесуальних механізмів, що забезпечує одночасно: реалізацію процесуальної автономії учасників господарських правовідносин; судовий контроль за законністю розпорядження процесуальними правами; захист публічно значущих інтересів, пов'язаних із стабільністю економічного обороту. Саме така інтегрована модель найбільш адекватно відображає сучасний нормативний зміст господарського процесуального права та створює необхідні передумови для подальшої реконцепції принципу диспозитивності в господарському судочинстві.

Подальший розвиток доктрини господарського процесуального права у частині диспозитивності має бути спрямований не на звуження її значення, а на її структурне уточнення, функціональну диференціацію та нормативну конкретизацію. Оптимальною видається модель, за якої диспозитивність зберігається як фундаментальна засада господарського судочинства, але розкривається як багаторівнева конструкція процесуальної автономії, межі якої визначаються природою провадження, принципом пропорційності, вимогою добросовісності, забороною зловживання процесуальними правами та об'єктивно визначеним публічним інтересом. Саме такий підхід може стати основою для подальшого розвитку господарського процесуального права в умовах сучасних економіко-правових трансформацій.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Andrews N, *The Three Paths of Justice: Court Proceedings, Arbitration, and Mediation in England* (Springer 2018).
2. Borovyk A, Shevchuk S, *Zastosuvannia pryntsypiv dyspozytyvnosti ta zmahalnosti v administratyvnomu sudochynstvi z metoiu realizatsii prava na spravedlyvyi sud* (Iurydyka 2023) (in Ukrainian).
3. Kroitor V, *Pryntsypy tsyvilnoho sudochynstva ta yikh systema: problemy suchasnoi teorii i praktyky* (Pravo 2020) (in Ukrainian).

Edited books

4. Kramer X E, van Rhee C H (eds), *Civil Litigation in a Globalising World* (T.M.C. Asser Press 2012) https://doi.org/10.1007/978-90-6704-817-0.
5. van Rhee C H, Uzelac A (eds), *Truth and Efficiency in Civil Litigation: Fundamental Aspects of Fact-finding and Evidence-taking in a Comparative Context* (Intersentia 2012).

Journal articles

6. Hentosh R, 'Dyspozytyvnist – mizhhaluzevyi pryntsyp protsesualnoho prava' [2018] 52(1) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: seriia: Pravo 13–16 (in Ukrainian).
7. Malieieva O, 'Pryntsyp dyspozytyvnosti v hospodarskomu protsesi' [2016] 2(15) Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy 97–106 (in Ukrainian).
8. Rieznikova V, Shcherbyna V, 'Suchasni tendentsii rozvytku hospodarskoho protsesu Ukrainy' [2017] 9 Pravo Ukrainy 9–27 (in Ukrainian).
9. Shcherbyna V, 'Publichni y pryvatni interesy v hospodarskykh vidnosynakh' [2014] 13 Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo 28–31 (in Ukrainian).
10. Shevchuk S, 'Pryntsyp dyspozytyvnosti yak osnova administratyvnoho sudochynstva: novitnii dyskurs' [2023] 1 Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava 196–200 https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.34 (in Ukrainian).

Websites

11. ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf> (accessed 27.03.2026).
12. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure (Oxford University Press 2021) <https://www.unidroit.org/instruments/civil-procedure/eli-unidroit-rules> (accessed 27.03.2026).
13. Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (civil limb) (European Court of Human Rights, 31.08.2025) 154 <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng> (accessed 27.03.2026).

Viktoriia Rieznikova

THE DOCTRINE OF DISPOSITIVENESS IN COMMERCIAL PROCEDURE: ECONCEPTUALIZATION IN THE CONTEXT OF PUBLIC-LAW TRANSFORMATIONS

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and legal study of the doctrine of dispositiveness in commercial procedure through the prism of contemporary public-law transformations of adjudication. Proceeding from the classical concept of dispositiveness as a principle that ensures the autonomy of the parties in the disposition of their substantive and procedural rights, the evolution of its content is analysed in the context of the growing public element in commercial adjudication. It is demonstrated that the traditional model of dispositiveness, built on the predominance of the parties' procedural initiative and the relatively passive role of the court, is gradually transforming under the influence of contemporary trends in the development of procedural law, including the strengthening of the principle of the effectiveness of justice, the expansion of judicial discretionary powers, the introduction of mechanisms of judicial case management, and the increasing role of public interests in commercial adjudication.

The article substantiates that these transformations necessitate a reconsideration of the content of dispositiveness as a principle of commercial procedure and the formation of its new doctrinal model, which combines party autonomy with an active procedural role of the court. In this context, the concept of so-called "managed party autonomy" is justified, which presupposes the exercise by the parties of their procedural rights within the framework of judicial case management. Particular

pravoua.com.ua

attention is devoted to analysing the correlation between dispositiveness and the principles of the effectiveness of judicial proceedings, procedural economy, proportionality, and the right to a fair trial.

The article concludes that the doctrine of dispositiveness in commercial procedure requires reconceptualization. It is proposed to view dispositiveness not merely as a guarantee of party autonomy in proceedings, but as a balanced mechanism of interaction between the private-law interests of the participants in the dispute and the public-law objectives of the administration of justice. It is substantiated that the modern model of dispositiveness should be based on the combination of the procedural freedom of the parties with the active organisational and case-management role of the court aimed at ensuring the effective, fair, and timely resolution of commercial disputes. It is further argued that the further development of the doctrine of commercial procedural law in respect of the implementation of the principle of dispositiveness should proceed not through a revision of its fundamental significance, but through a clarification of its content, functions, and limits under the new conditions of legal regulation of economic turnover. Prospective directions for such development are also identified.

Keywords: commercial procedure; commercial adjudication; fundamental principles of commercial adjudication; dispositiveness; the principle of dispositiveness; the doctrine of dispositiveness; public-law transformations; private and public interests; balance of interests; dispositiveness in bankruptcy proceedings.